

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.815

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УМОВИ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Бабич Д.С., Горбій К.О.Навчально-науковий інститут права та соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

Досліджено теоретико-правові положення та проблемні питання виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх. Проаналізовано основні проблеми застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх. Вивчено специфіку та основні елементи режиму відбування покарання у виховних колоніях. Розглянуто особливості залучення засуджених неповнолітніх до процесу навчання та суспільно-корисної праці. Визначено умови та порядок накладення стягнень та застосування заохочень до неповнолітніх засуджених. Досліджено механізм забезпечення прав неповнолітніх в умовах виховної колонії.

Ключові слова: виконання покарання, засуджені неповнолітні, виправлення, ресоціалізація, виховна колонія, режим.

Постановка проблеми. Основним засобом соціального контролю злочинної поведінки, в тому числі неповнолітніх, традиційно виступає покарання. Законодавець, закріпивши в ст. 98 КК України, систему видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, не даремно на останнє місце поставив саме позбавлення волі на певний строк, адже позбавлення волі є найбільш суворим видом покарання, що може бути застосоване до цієї категорії осіб. Підтвердженням цього на міжнародному рівні є загальний принцип, проголошений у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), а саме в п. 19: «Поміщення неповнолітнього у виправний заклад завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного терміну» [3]. Це пояснюється тим фактом, що негативні наслідки, пов'язані не тільки з позбавленням волі, а й з ізоляцією від суспільства, позначаються на неповнолітньому більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки вони зачіпають його на початковій стадії розвитку.

Дана міжнародна норма знайшла своє відображення у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року «Про практику розгляду судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», де наголошується, що: «Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі» [7].

Тому, не випадково до питання про відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми в науковому середовищі звертаються дуже часто. Обумовлено це тим, що молодь є майбутнім держави і від того, як держава ставиться до молоді, залежить, власно кажучи, майбутнє держави. Яскравим прикладом ставлення держави до неповнолітнього засудженого є стан нормативної регламентації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі щодо такої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми є предметом наукових пошуків багатьох вчених. Так, окремі аспекти позбавлення волі досліджені в працях сучасних науковців кримінального профілю: Л. Багрій-Шахматова, В. Бадири, О. Беци, П. Мельник, С. Лукашевича, В. Львовичкіна, О. Неживець, О. Вакуленко, І. Дубиніна, О. Колб, В. Кривуша та інших. В контексті дослідження особлива увага приділена працям таких вчених: Н. Березовська, М. Романов, Н. Суховєєва.

Проте, на сьогодні тема не вичерпана, потребує детального дослідження з урахуванням чинного законодавства, судової практики, сучасних надбань науки.

Метою дослідження є комплексне теоретико-методологічне осмислення проблематики режиму виконання і відбування покарання неповнолітніми у виді позбавлення волі, а також розробка на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення чинного законодавства. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом розв'язання таких завдань:

- розглянути та систематизувати вітчизняне законодавство, яким врегульовано режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми;
- проаналізувати режим виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі як

спеціальну соціально-правову категорію і як різновид правового інституту;

- продемонструвати його роль у виправленні й ресоціалізації неповнолітніх засуджених, попередженні рецидивної злочинності та з'ясувати його правову природу;

- провести комплексний аналіз чинного законодавства України, спрямований на визначення змісту та цілей режиму в теорії і практиці виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі;

- вирішити організаційно-правові проблеми, що перешкоджають реалізації вимог закону в процесі виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що регулює оптимальну діяльність кримінально-виконавчої служби з виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Предметом дослідження виступає законодавство, що регулює виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Концептуально важливі положення щодо позбавлення волі неповнолітніми закріплені в КК України, ст. 63 якого визначає, що покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [1]. Тобто складовою даного виду покарання є ізоляція неповнолітнього засудженого від суспільства шляхом поміщення його в закриту установу й здійснення за ним постійного нагляду [8, с. 150].

Окрім вищезазначених норм, ст. 102 КК України, встановлює ряд особливостей призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі. Так, за вчинення вперше злочину невеликої тяжкості позбавлення волі до неповнолітнього не застосовується; за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не може перевищувати двох років; за злочин середньої тяжкості – чотирих років; за тяжкий злочин – семи років; за особливо тяжкий – 10 років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, – 15 років. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч. 2 ст. 103 КК). Також, відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі до особи, котра вчинила злочин у віці до 18 років, не застосовується [1].

Значна увага щодо порядку відбування покарання неповнолітніми приділяється в Кримінально-виконавчому кодексі України. Так, ст. 92 КВК визначає, що у колоніях встановлюється роздільне тримання неповнолітніх і дорослих; ст. 106 КВК забороняє застосовувати до засуджених неповнолітніх гамівну сорочку та заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, крім випадків вчинення неповнолітніми групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору [2].

Визначені загальні правила, також конкретизуються у спеціальних Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань:

1. Забороняється застосування сльозогінних речовин та гумових кийків до неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю працівників установи виконання покарань або інших осіб, чи збройного нападу.

2. До засуджених неповнолітніх і жінок гамівна сорочка не застосовується.

3. Забороняється застосовувати зброю до неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу установи виконання покарань чи інших осіб, або збройного опору.

4. Неповнолітні тримаються ізольовано [6].

Також, на необхідності окремого утримання неповнолітніх правопорушників наголошується у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями.

Особливостям відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми присвячена Гл. 21 КВК України. У ній йдеться про матеріально-побутові умови, режимні вимоги до засуджених, специфіку побудови установ для неповнолітніх, додаткові гарантії при їх звільненні та деякі положення про їх соціальну адаптацію до умов вільного життя.

Так, неповнолітні, що скоїли злочини, відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виховних колоніях кримінально-виконавчої системи України. Ці колонії не мають поділу за рівнями безпеки, в них більш доступні поліпшені умови тримання.

Відповідно до Наказу Міністерства Юстиції України від 15.02.2017 «Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних закладів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України» в Україні на даний час функціонує 6 колоній: з них одна для відбування покарання неповнолітніми дівчатами, а п'ять для хлопців.

Серед чоловічих колоній такі:

1. Кременчуцька виховна колонія (Кременчук).

2. Курязька виховна колонія ім. А.С. Макаренка (Харківська область).

3. Прилуцька виховна колонія (Чернігівська область).

4. Дубенська виховна колонія (Рівненська область).

5. Ковельська виховна колонія (Волинська область) [5].

На даний час у західному регіоні країни, крім Дубенської виховної колонії в Рівненській області, існує ще одна спеціальна виховна установа – Ковельська виховна у Волинській області. У результаті вивчення питання подальшого функціонування в західному регіоні двох виховних колоній та з урахуванням зменшення чисельності неповнолітніх засуджених, встановлено, що потреба цього регіону щодо виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх може бути забезпечено лише Ковельською виховною колонією у Волинській області, враховуючи стан її матеріально-технічної, комунально-побутової та навчальної інфраструктури. Було встановлено, що використання цілісного майнового комплексу Дубенської виховної колонії є економічно неефективним. У 2016 році дану колонію

мали переорганізувати у колонію для відбування покарань, пов'язаних з довічним позбавленням волі для чоловіків, але це виявилось економічно не вигідним, адже необхідно було створити колонію з максимальним рівнем безпеки і повністю переоснастити виховну колонію, що потребувало б великих затрат коштів.

Станом на 2017 рік, як Ковельська так і Дубенська виховні колонії продовжують функціонувати.

Для відбування покарання неповнолітніх дівчат в Україні діє тільки одна Мелітопольська установа виконання покарань (в якій відбуває покарання 22 засуджені серед яких: 18 дівчат – за крадіжки, 2 – за вбивства, 2 – за нанесення тяжких тілесних ушкоджень) [11].

Відповідно до ст. 94 КВК України у виховних колоніях створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу, ресоціації, соціальної адаптації [2]. У дільниці карантину, діагностики і розподілу тримаються всі новоприбулі до колонії засуджені. У дільниці ресоціалізації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з інших дільниць у порядку, встановленим КВК. У дільниці соціальної адаптації тримаються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців.

У виправних та виховних колоніях виділяються дві ізольовані зони:

- житлова – для мешкання засуджених;
- виробнича – для роботи засуджених.

У житловій зоні розміщуються гуртожитки, їдальня, крамниця, клуб, бібліотека, кімната психоемоційного розвантаження (Ковельська виховна колонія), приміщення для загальноосвітнього навчання, приміщення для проведення духовної роботи та здійснення релігійних обрядів, медична частина із стаціонаром та інфекційним ізолятором, лазня з пральною і дезкамерою та сушильною, перукарня, комора для зберігання постільних речей та спецодягу, камери схову особистих речей повсякденного користування, майстерня з ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника колонії, його заступників, працівників відділу нагляду і безпеки, оперативної та соціально-психологічної служб, кімната для приймання засуджених [11].

У виробничій зоні розміщуються професійно-технічне училище, виробничі майстерні та цеха для роботи засуджених.

На важливості навчання та розвитку неповнолітніх в установах виконання покарань наголошується також в Мінімальних стандартних правилах поведінки з в'язнями: п. 2 «Неповнолітнім та іншим в'язням приблизно одного віку, що мають відповідний фізичний стан, слід забезпечити фізичне тренування і можливість ігор під час вправ. Для того треба мати необхідні майданчики і спортивне обладнання»; п. 71 «В'язнів, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітніх, треба навчати корисних ремесел» [4]. Очевидно що, загальноосвітнє навчання є обов'язковим елементом у загальній системі виправлення й ресоціалізації вихованців колоній. Законодавством передбачено створення для засуджених умов для самоосвіти та отримання загальної середньої освіти [10, с. 79].

Зважаючи на те, що більше 80% неповнолітніх, які відбувають покарання у виховній колонії, не мають загальної середньої освіти, для них створюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів (Кременчуцька виховна колонія – вечірня школа, Дубенська виховна колонія – загальноосвітня школа на 300 учнів). У школах обладнуються комп'ютерні класи, організовується робота предметних гуртків (Ковельська виховна колонія – сучасні комп'ютерні класи, гуртки атлетичної гімнастики, настільного тенісу, більярду; Кременчуцька виховна колонія – гуртки художньої і прикладної творчості) [11]. Для педагогічно занедбаних осіб тих, хто не вмів читати і писати, ніколи не вчилися, організовані класи вирівнювання знань. Підручниками, зошитами та письмовим приладдям вихованці забезпечуються безоплатно [2]. Нині щорічно понад 400 засуджених неповнолітніх отримують базу, а близько 300 – повну загальну середню освіту. Професійно-технічні училища діють в таких колоніях: Дубенській виховній колонії, Кременчуцькій виховній колонії [11].

Основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, згідно зі ст. 123 КВК України, є соціально-виховна робота. Як основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених визначено: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [2].

Яскравими прикладами залучення неповнолітніх до суспільно-корисної праці є організації на територіях колоній цехів для організації роботи засуджених: Прилуцька виховна колонія – міні пекарня, продовольчо-речовий склад, овочеховища, майстерня з ремонту одягу та взуття, підсобне господарство; Дубенська виховна колонія – механіко-складальний цех, швейна та зварювальна дільниці; Мелітопольська установа виконання покарань – швейні цехи; Ковельська виховна колонія – організоване виробництво продукції з подальшою її реалізацією в магазині [11].

На територіях колоній можуть діяти церкви. Так, наприклад, в Прилуцькій виховній колонії функціонує Православна церква та церква християн-баптистів, а в інших колоніях можуть організовуватися храмові відділення. Також у більшості колоній діють кімнати для довготривалих побачень [11].

За активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися, крім передбачених заходи заохочення: надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії; надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів [2].

Окрім цього, ст. 145 КВК України встановлює, що за порушення встановленого порядку і умов відбування покарання до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися такі заходи стягнення: попередження; догана; суворі догани; скасування поліпшених умов тримання; поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до п'яти днів з виведенням чи без виведення на навчання або роботу [2].

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, у свою чергу, розширюють це положення наступним чином: «Заохочення і стягнення, оголошені усно, відображаються у статистичному обліку та у щоденниках соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, а також беруться до уваги при визначенні ступеня виправлення засудженого та при складанні на нього характеристики» [6].

Як видно, законодавець перераховує окремі елементи режиму в установах для неповнолітніх і окреслює межі державного примусу, який застосовується до таких осіб. Правовий статус неповнолітніх засуджених за своїм обсягом включає в себе всі основні права, якими наділені засуджені, і має певні додаткові елементи, пов'язані з тими особливостями установ, де вони тримаються.

КВК України, окрім положень, щодо особливостей режиму відбування покарання неповнолітніми в установах виконання покарань, містить також норми, присвячені процедурі переведення засуджених. Так, ст. 147 КВК України говорить, що: «Засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, переводяться із виховної колонії для дальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання» [2]. Проте, заважаючи на вікові та психологічні особливості неповнолітніх, законодавець передбачає виключення із цього загального правила, а саме: «З метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років (ч. 1 ст. 148 КВК). На засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку і залишені у виховній ко-

лонії, поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених. Умови праці осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, встановлюються відповідно до законодавства про працю» [6].

Проте, вказані положення КВК України не відбивають усіх особливостей, які дійсно властиві режиму тримання неповнолітніх у виховних колоніях. Кодекс містить лише окремі елементи режиму, які хоча й відрізняють виховні колонії від виправних але не вказують на суттєві ознаки цієї різниці. Зі змісту положень цього акта неможливо впевнитися в виховному характері відбування покарання неповнолітніми засудженими [9].

Висновки і пропозиції. Попри те, що питання недосконалої правового забезпечення відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми досить часто є предметом наукових досліджень, все ж воно залишається вкрай актуальним і надає простір для подальшого вивчення та вдосконалення. Особливо важливим стає визначення мети та алгоритму діяльності з виконання покарань відносно неповнолітніх, а також усвідомлення пріоритетної ролі освітньо-виховної роботи у системі ресоціалізації, всебічного розвитку таких осіб.

Можна дійти висновку, що нормативна структура виховних колоній для відбування покарань неповнолітніми в теорії відповідає всім умовам для повного та всебічного розвитку, але, на жаль, на практиці умови для відбування покарань неповнолітніми значно гірші. Узгодження законодавчих положень та їхнього практичного втілення потребує подальшого вдосконалення. Саме на забезпечення належного захисту прав засуджених неповнолітніх повинні спрямовуватися подальші дослідження.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV // Верховна Рада України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекинські правила»): Правила, Міжнародний документ від 29.11.1985 // ООН / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page2.
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955 // ООН / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
5. Наказ Міністерства Юстиції України № 406/5 «Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних закладів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України» від 15.02.2017.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ, Правила від 29.12.2014 № 2186/5 // Мініюст України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14>.
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова від 16.04.2004 № 5 // Верховний Суд / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
8. Березовська Н.Л. Позбавлення волі в системі покарань неповнолітніх / Наталя Леонідівна Березовська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 32 / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – О.: Юрид. л-ра, 2007. – № 32. – С. 150–155.
9. Романов М.В. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми // Юридична Україна. – № 4. – 2012. – С. 36–42.
10. Суховєєва Н.М. Загальноосвітній навчальний заклад виховної колонії як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності / Н.М. Суховєєва, М.І. Науменко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 1. – С. 77–82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_1_15.
11. Тюремний портал // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ukrprison.org.ua/department_institutions_volynska/index.php?do=search&w=%E4%E8%F2%FF%F7%B3+%EA%EE%EB%EE%ED%B3%BF.

Бабич Д.С., Горбей К.О.

Учебно-научный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И УСЛОВИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В ОТНОШЕНИИ ОСУЖДЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Исследованы теоретико-правовые положения и проблемные вопросы исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении осужденных несовершеннолетних. Проанализированы основные проблемы применения средств исправления и ресоциализации осужденных. Изучена специфика и основные элементы режима отбывания наказания в воспитательных колониях. Рассмотрены особенности привлечения осужденных к процессу обучения и общественно-полезному труду. Определены условия и порядок наложения взысканий и применения поощрений к несовершеннолетним осужденным. Исследован механизм обеспечения прав несовершеннолетних в условиях воспитательной колонии.

Ключевые слова: исполнения наказания, осужденные несовершеннолетние, исправление, ресоциализация, воспитательная колония, режим.

Babuch D.S., Gorbii K.O.

Educational Scientific Institution of Law and Social Technologies
Chernihiv National Technological University

LEGAL REGULATION AND CONDITIONS OF EXECUTION OF CRIMINAL PENALTY AS IMPRISONMENT WITH REGARD TO CONVICTED JUVENILES

Summary

Investigated theoretical and legal provisions and problematic issues of execution of punishment as imprisonment in respect of convicted juveniles. Analyzed the main problems of application of corrections and resocialization of convicted juveniles. Studied the specificity and basic elements of the regime serving a sentence in correctional colonies. Considered the features of involvement of convicted juveniles to the learning process and socially useful work. Defined the conditions and order of imposition of penalties and the use of incentives to juvenile convicts. Investigated the mechanism of providing rights of minors in conditions of correctional colony.

Keywords: execution of punishment, convicted minors, correction, resocialization, correctional colony, regime.